

Aczél és távolodó kora

Révész Sándor Aczél-életrajzáról és fogadtatásáról

A hazai folyóiratok és napilapok hasábjain rendszeresen olvashatunk keserű hangú esszéket, indulatos publicisztikai írásokat arról, hogy a magyar társadalom, elsősorban az értelmiség elmulasztotta a közelmúlttal való szembenézést. A mögöttünk lévő évtizedek, s benne a magyar értelmiség szerepvállalásának kritikai áttekintését szorgalmazó szerzők nehezen cáfolható érveléssel újra és újra bizonyítják, hogy ha nem beszélünk őszintén a mögöttünk lévő időszak árulással felérő rossz kompromisszumairól, a hamis öngazolási technikákról, a sok-sok sikernek álcázott kudarcról, akkor a múlt hazugságai óhatatlanul átiszivárognak jelenünkbe. Megmarad az értékek viszonylagossága, változatlanul maradnak az értelmiségi társadalmat megosztó, nagyobbreszt manipulációval kialakított frontvonalak és véglegesen elveszítjük az otthonos világ megteremtésének esélyét.

A meg-megújuló sürgetések ellenére az elmúlt években alig történt valami: nem voltak széles körben hivatkozási ponttá váló nagy viták, nem volt katarzis. Ha egy-egy személyes teljesítménynek köszönhető feldolgozás vagy dokumentumkötet megjelenése után meg is indult a tisztázó vita, a gondolatcsere nagyon hamar vagdalkozássá vált. Elemzések és érvek helyett perdöntőnek szánt információkra épültek a vitacikkek, s a szembenállók gyakran még csak nem is a maguk tisztázása végett sorolták az adatokat, hanem megelégedtek ellenfeleik múltjának diszkreditálásával.

Ez az áldatlan helyzet indította Révész Sándort Aczél életrajzának megírására. „Ez egy kezdeményező könyv. A közelmúltról való diskurzus megújítását próbálja szolgálni — írja a biográfia utolsó fejezetében —, és a közelmúltról való diskurzus befulladásá ihlette. A könyvhiány ihlette. Nem normális állapot, hogy Kádár halálának hetedik, Aczél halálának ötödik évfordulóját úgy érzük meg, hogy nincs róluk könyv... Szeretném, ha lenne már ennek a rongyos magyar demokráciának a diktatúra bukása után hat-hét évvel egy kis önbizalma a múlt szemlélődőbb szemléletéhez, az értéktartó kontemplációhoz.” Aczél György, mint a Kádár-rendszer reprezentatív politikusa, kétségkívül olyan személy volt, akinek életén keresztül tanulmányozhatóak a rendszer specifikus jegyei, működésének feltárása pedig tükröt tarthat a magyar elit értelmiség széles körei elé.

Források és módszerek

Az első kérdés, milyen anyagból és milyen módszerekkel építkezett Révész Sándor. Munkája során egyszerre találkozott a forráshiány és forrásbőség okozta gondokkal. Az MTA könyvtárának adományozott Aczél-hagyaték egyetlen lapját sem olvashatta, nem jutott hozzá bizonyos belügyi iratokhoz s az MSZMP Politikai Bizottságának üléseiről készült magnófelvételek sem kutathatók. A szerző rendelkezésére állt viszont a volt pártarchívum anyagának egy jelentős része, a publikált és kéziratossá vált visszaemlékezések, interjúk sokasága, a módszeresen gyűjtött Oral History-életrajzok, és az egyetlen személy által gyakorlatilag áttekinthetetlen sajtó. Révész felkereste a kor számos szereplőjét is s a jegyzetek tanúsága szerint történetek mellett dokumentumokat is kapott tőlük. Ez a forrásbázis elégségesnek bizonyult egy érdekes és Aczél életének fontos pontjait hiánytalanul érintő monográfia megírásához. Maradtak ugyan megválaszolatlan lényeges ténykérdések, de furcsa módon, olykor a konkrét adatot illető bizonytalanság Aczél politikusi módszereit mutatja be hitelesen. Lássunk egy konkrét példát: az Írószövetség 1986-os közgyűlése a hatalommal való konfrontáció jegyében zajlott le, a szövetség a párt vezetése számára elfogadhatatlan választmányt és tisztikart választott. Ellenlépésként a felosztatásától új írószövetség(ek) létrehozásáig többféle megoldás szóba került, s elkezdődött a párhű tagok szövetségből való kilépési, kiléptetési akciója. Révész a rendelkezésére álló források alapján nem tudta biztosan megállapítani, hogy Aczél vajon támogatta-e az utóbb kudarcba fulladt kiléptetési akciót, avagy más megoldást szorgalmazott. A forrásként felhasznált visszaemlékezések, illetve személyes közlések egymásnak ellentmondanak. A szerző ilyen esetekben idézi a különféle vélekedéseket, ha vannak vonatkozó dokumentumok, sajtócikkek, azokat is, esetleg logikai következtetéseket von le, hangsúlyozva, hogy az általa valószínűbbnek vélt változat ellenkezője is bekövetkezhetett.

Bizonyos — az említetthez hasonló — tények a kötetben ugyan rejtve maradnak, de a szerző eseményeket rekonstruáló tevékenysége során pontosan kirajzolódik az Aczél által sokszor alkalmazott módszer: határozott állásfoglalás a döntéshozó pártfórum előtt, a döntés teljes vagy részbeni — esetleg enyhített — végrehajtása, s közben az érintettek számára a negatív döntést igyekezett eredményként felmutatni. Mi több, arra törekedett, hogy az érintettek egy része magára vállalja a negatív döntés végrehajtását vagy legalábbis szimbolikus támogatását. Egy-egy ilyen szituációban kamatoztatta színészi múltját, emberismeretét, s az egyszerű korrumpáláson túl volt egy nagyon hatásos érve: inkább saját kezűleg megnyirbálni az amúgy sem tágas mozgásteret, semmint kivárni, hogy „azok”, „a keményvonalasak”, „a sztálinisták” elvegyék az egészet. Egy-egy ilyen szituációt Aczél igen sokféle módon tudott tovább pörgetni, például úgy, hogy miután egy szervezet, intézmény néhány

tekintélyes és tisztességes tagját — a szervezet, az intézmény egészét védendő — rávette a mozgástér önkéntes korlátozására, az alkura nem hajlók számára úgy interpretálta a történeteket, hogy ő szívesen segített volna, de hát voltak, akik önként feladták a pozíciókat, immár nincs mit tenni...

Mivel Révész Sándor részben kényszerűségből, részben érdeklődése folytán erőteljesen támaszkodik a kortársak visszaemlékezéseire, az Aczéllal valamilyen kapcsolatban álló személyek szempontrendszerre sokszor és sokféle formában megjelenik könyvében. E forrástípus kiemelt használatának eredményeként széles körképet kapunk arról a közegről, amely működésének te-repe volt. Ugyanakkor ez a forrástípus bizonyos veszélyeket is rejt: az opti-málisnál jobban lecsökkenhet a szerző és tárgy közötti távolság. Révész többnyire sikeresen kerül el a csapdákat, egy-egy résznél, például a záró fejezeteknél vélem úgy, hogy a szerző alkalmanként másnak adja át a beszélő po-zícióját. Hozzá kell tennem, hogy az Oral History-források alkalmazása tulaj-donképpen most kezdődött meg, e forrástípus használatának szabályait éppen úgy ki kell alakítani, ahogy az előző generációk kiszűrték a hamis és hibás keletű okleveleket.

Feltétlenül meg kell említeni, hogy a könyvnek van egy publicisztikai vo-lulata is. A szerző olykor kilép a vizsgálódó kutató pozíciójából s vitázni kezd. Nézzünk egy példát: az Aczél és Illyés közötti bonyolult kapcsolatot boncol-gató fejezetben a tények sorolása, a szempontok mérlegelése során egyszer csak megáll Révész, s egy ismeretlen szerzőtől, egy nem túl jelentős, rövid életű lapból idéz egy, Aczél „elnemzetietlenítő” politikáját támadó passzust. Az idézet a felderíteni kívánt tényekhez nem visz közelebb, ám felvillant egy lehetséges interpretációt, s ezzel más fénytörésben mutatja fel az adott kér-dést, e résznél Illyés patrióta lépéseit. A publicisztikai él általában a rendszer-változás után „populistának”, „szélsőjobboldalinak” minősített csoportok ellen irányul. Az ő méltánytalannak tekintett támadásaik ellen Révész Sándor meg kívánja védeni Aczélt. Ám túlbecsüli e csoportok jelentőségét és befolyását s hőstét olykor túlzottan is megvédi.

Végezetül még két megjegyzés a forrásokhoz és a módszerhez: a volt párt-archívumban fellelt anyagokra, vélhetően a személyiségi jogok védelme okán, a fondszám és az őrzési egység megjelölésével hivatkozik Révész. Ha van is szerző, kiléte titokban marad, azaz e téren az olvasó nem mérlegelheti az in-formáció hitelességét. Gyakran szerepel, olykor névvel, máskor név nélkül a jegyzetekben a „magándokumentáció” megjelölés. 1980-ban a Fiala Írók József Attila Körének szentendrei találkozóján Tóth Erzsébet úgy fogalma-zott, hogy a hatalom ne hazudozzon tovább a forradalomról, Elek István pedig a politikai intézményrendszer megváltoztatásának szükségességéről beszélt. A jegyzetben a következő szerepel: „Belügyi jelentés a szentendrei találkozó-ról. Magándokumentáció.” A szerzőt természetesen dicséri, hogy ilyen doku-

mentumokhoz is hozzájutott, ám az kérdés, hogy ki őriz efféle iratokat, s alkalomadtán hogyan magándokumentál vele.

Hatalom és szerep: Aczél

A vaskos könyv nem teljesen egységes, első része inkább hagyományos életrajz, amelyben helyet kap a magánszféra, a középső a pálya emelkedését követő karriertörténet, míg a záró rész lazább szerkezetű eseményfüzér, amelyben a szerző a '70-es, '80-as évek nagy kultúrpolitikai ügyeit — Fialat Írók József Attila Köre, Mozgó Világ, írószövetségi közgyűlések stb. — veszi sorra. Mindegyik rész kimondottan érdekes, Révész Sándor rengeteg új információt nyújtó, sokszereplős történetként írta meg Aczél György életét. Egy igazán látványos felemelkedés és egy gyors zuhanás eseménysorai pörögnek szemünk előtt. Nyomon követhetjük, hogy az árvaházat megjárt fiatal Aczél hogyan találkozott a cionista és baloldali mozgalmakkal, megismerhetjük rövid színészi pályáját, háború alatti zsidómentő akcióit, majd tanúi lehetünk annak, hogy 1945 után milyen módon indult el egy fiatal kommunista politikus ígéretes karrierje. Aczél zempléni, majd baranyai megyei titkárként elismertséget szerzett magának pártjában, ám háború előtti kapcsolatai miatt ő is az egyik koncepciós per vádlottja lett. 1949-ben letartóztatták s öt gyötrelmes évre eltűnt a maga által is épített rendszer börtöneiben. 1957-ben a Kádár-kormány forradalom utáni berendezkedése idején, művelődési miniszterhelyettségé váló kinevezésével kezdődött másodkarrierje, amely valóban a csúcra vitte. A '60-as évek második felére nemcsak a magyar kulturális élet irányítója lett, hanem hosszabb időre megszerezte a Kádár-rendszer számára a magyar szellemi-művészeti élet számos reprezentánsának támogatását, vagy legalábbis a támogatás látszatát. Személye köré a '70-es—'80-as években egész legendakör szövődött: a működését pozitívan interpretáló legenda szerint ő volt az értékmentő, aki a meg-megújuló sztálinista törekvésekkel szemben a lehetőségek határáig megvédte a szellemi élet szabadságát, a negatív interpretáció szerint ő volt az, aki a hazai szellemi-kulturális életet szétzüllesztette s az erkölcsi értékeket jóvátehetetlenül felpuhította.

Révész Sándor vaskos kötetét végigolvasva két olyan tényezőt regisztrálhatunk, amelyek e változatos pálya kereteit kijelölték. Aczél gondolkodását a harmincas évektől fogva meghatározta az a nagyon sok kortársát megérintő messianisztikus hit, hogy fel lehet és fel kell építeni egy jobb, igazságosabb és ésszerűbb világot (Vámos Tibor megfogalmazása). A másik, gondolkodását és pályáját meghatározó tényező az volt, hogy a szocializmussal szemben nem látott alternatívát. A Horthy-korszak Magyarországot Európa egyik legelmaradottabb országának, a kontinens első fasiszmusának tekintette. Számára — amint azt Révész Aczél egyik interjúkötetéből, „a második beszélgetőkönyvből idézi —, 1956 is »fasiszta boszorkányszombat volt«. A rendszerváltozás

után pedig a „megváltozott világ első számú üldözöttének érzi magát”, s meg volt győződve, hogy „ez (a rendszerváltozás) egy vadállati terrorba fog itt fulladni”. A két világháború közötti Magyarországot illető véleményt magyarázza a származása miatt elszenvedett üldöztetés, 1956 és a rendszerváltás minősítése inkább pszichológiai magyarázatra szorulna, de nem is ez a fontos, hanem az, hogy ez a vélekedés alapvetően strukturálta Aczél gondolkodását. A mesianisztikus hit — később annak maradéka —, a szocializmus vagy fasizmus felfogás egyértelműen kijelölte lehetséges politikai helyét, s erről a pontról az óriási megrázkódtatással járó börtönélményei sem tudták kimozdítani.

A konkrét politikai szerepre pedig alkati tulajdonságai predesztinálták. Már első komolyabb megbízatásakor, zempléni megyei párttitkársága idején remekül kamatoztatta adottságait. Rövid idő alatt széles körű személyes kapcsolatrendszert épített ki, majd a gyenge pontokat kitapintva munkálkodni kezdett: a Kisgazdapárt egyes helyi vezetőit múltjuk kompromittálónak minősített dokumentumaival szelídítette meg, szociáldemokra pártvezetőket a jövőendő karrier ígéretével készítetett együttműködésre. Fél év alatt sikerült elérnie, hogy legyen embere a Parasztszövetségben, átvitte, hogy a korábban ellenséges Szociáldemokrata Párt megyei vezetésének élére egy titkos kommunista párttag kerüljön, sőt a Kisgazdapárt is a kommunista vezetőkkel való egyeztetés után választott vezetőséget. Igen taktikusan viselkedett az egyházakkal szemben is: „Egyházak felé először a papokkal építettünk ki személyes kapcsolatot — olvashatjuk Aczél Révész Sándor által idézett egykorú jelentésében —, felhasználtuk a református lelkészeknél a reformátusság szétforgácsolódásának kérdését, a kultuszminiszter kérdését (mármint, hogy az katolikus volt), azt, hogy magyar vallás stb. A kath. papoknál az alsó papság és a felső papság közötti természetes ellentéteket, hazafiasságot (Róma) használtuk fel. A tömegek felé ugyanakkor a vallás és a reakciós papság különválasztását.” Aczél számon tartotta a papok születésnapját, kívánságra küldetett nekik reverendára való szövetet, tokaji bort. Bejárt a sárospataki főiskolába, barátkozott a tanárokkal, ezenközben egyik jelentésében kritizálta az államvédelmet, amiért a Magyar Közösség megyei tagjait, többek között a pataki kollégium reakciós tanárait még mindig nem leplezték le. A különböző csoportokat megosztó ellentétek elmélyítésére, az emberi gyengeségek kihasználására, a jobbrosszabb kompromisszumok maximális kiaknázására épülő módszereknek is nagy része volt abban, hogy Zemplén megyében a Magyar Kommunista Párt 1947-ben a korábbi 13 %-kal szemben a szavazatok 28 %-át szerezte meg.

Az Aczél működése során készséggé vált, Révész Sándor által „offenzív kegygazdálkodásnak” nevezett módszer még inkább kamatozott akkor, amikor a kulturális élet különböző posztokat betöltő irányítója lett. Először is rendkívül inspirálóan hatott rá a közeg, ifjú korától arra vágyott, hogy az írók, költők asztaltársaságának egyenrangú, mi több, mértékadó tagja legyen. Jól ismerte

ezt a világot, a Kádár-rendszer konszolidációja idején aligha volt olyan magas rangú vezető, aki a humán műveltséget illetően versenyre kelhetett volna vele. S Aczél, ellentétben a Marosán-típusú kommunista vezetőkkal, akik — Révész Sándor szavaival — „szenvedéllyel kergették volna az úthenger alá az értelmiséget”, 1956 után sem csak megtorolni akart, hanem a szellemi élet rendszer iránti bizalmát kívánta megteremteni. S mivel, főként az irodalom terén, meglehetősen biztos kézzel választotta el az ocsút a bűzától, az igazán jelentős írók — pl. Déry, Illyés, Németh László — megnyerésére, vagy legalábbis pacifikálására törekedett.

Nem kétséges, sikeresen tevékenykedett, az 1956 utáni helyzet megkönnyítette a dolgát: a forradalom leverése után érdemleges változásban a realitán gondolkodók nemigen reménykedhettek, az évek múlásával puhult a szellemi ellenállás. Aczél az általa szorgalmazott szimbolikus alkuban komoly ellenértékeket kínált, a lojalitásért, a látható szembenállás beszüntetéséért — a kívánságok és az ellentételek személyenként változtak — megszólalási lehetőséget, a szellemi életbe való — állással, bizonyos befolyással járó — visszatérés lehetőségét ígérte. S itt nem az amúgy tömegesen megkötött adokveszek alkuról van szó, hanem a szuverén személyiségek kompromisszumairól. Aczél személyiségének és módszereinek nagy része volt abban, hogy a hazai szellemi élet mintaadó figurái megkötötték a maguk kompromisszumait.

Az értelmiség forradalom utáni pacifikálásával s részbeni megnyerésével, Aczél György szaporodó híveire támaszkodva megteremtette a magyar szellemi élet, résztvevők számára viszonylag kényelmes, de rácsokkal gondosan körülzárt játékterét. Ha valaki elfeledkezett a rácsokról, akár jól is érezhette magát, mert majdnem minden a normális világ szokásaihoz hasonlóan működött. A konszolidáció után Aczélnek elsősorban arra kellett ügyelnie, hogy a tabuk — 1956, a diktatúra mineműsége stb. — elkerülésének kötelessége minden közszereplő számára magától értetődő legyen. A szellemi élet bizonyos fokú szabadságának engedélyezése s párhuzamosan a kulturális elit lojalitásának megteremtése a Kádári konszolidáció egyik — a mezőgazdasági kistermelés engedélyezésével, a privát szféra felszabadításával egyenértékű — meghatározó eleme lett.

Aczél a maga körülzárt terepén — Révész fejezetcímeit idézve — „idomár” és „gazda” volt egy személyben. Politikájához illeszkedett az intézményrendszer, ám emellett intézményként funkcionáló személyes kapcsolathálót működtetett, e módszer révén alaposan megnagyobbította a maga játékterét. Számталanszor eljátszotta, hogy az intézményektől, vagyis a kulturális irányító apparátus tiltásától megmentett egy könyvet, egy filmet — amolyan keményvonalasokkal küzdő, felvilágosult kultúrpolitikusként megjelenve —, miközben a hivatalos intézményeken is az ő akarata futott végig. A kedvvel, alkalmanként szenvedéllyel játszott idomár- és gazdaszerep váltotta ki a legtöbb

indulatot Aczél ellen. Ám visszatekintve kisszerűvé válik ez a szerep: az író szeretné megjelentetni könyvét, valakinek módjában áll ezt megakadályozni, az, aki betilthat, természetesen uralja a helyzetet, s innen még bátran hátrálhat is azzal, hogy nem tiltja be, csak elfekteti, csak kihúzat belőle, azaz elerőtleníti s a szerzőt megalázza. S ez csak egyetlen eszköz, Aczél döntően beleszólt a kulturális, tudományos posztok elosztásába, emelhete, megrendíthette egy-egy személy egzisztenciáját. Nézzük meg az egyik legjelentéktelenebbnek látszó eszközt, az útlevelet. Aczél a maga engedékeny, segítőkész voltát igazolandó elmondta, hogy több ezer útlevélkérést segített elintézni. Bizonyára sok embernek segített nagyot, hisz egy nemzetközi karrier elindulása múlhatott azon, hogy egy tehetséges fiatal énekes ott legyen egy nyugat-európai városban a lemezfelvétel előre meghatározott időpontjában. Kétségkívül ezek a gesztusok pozitívan minősítik Aczélt, ám az is minősít, hogy olyan rendszer állhatatos és invenciózus építőmestere volt, amelyben egy jegyzett művésznek a nagyemberhez kellett fordulnia, hogy elutazhasson egy fesztiválra.

Hogy a kulturális területen olykor korlátlanul látszó hatalom mennyire a pillanatnyi politikai viszonyokból fakadt, az világosan megmutatkozott a '70-es évek második felében, amikor színre lépett egy „nem félelemviselt” nemzedék. A József Attila Kör, a Mozgó Világ köré csoportosuló nemzedék reprezentánsai képtelenek voltak nem beszélni a korlátokról és a tabukról, sőt többeknek ez lett a nagy témája. Szaporodott azok száma, akik, mintegy virtusból, keresték az alkalmat a három évtized alatt külön törzssé fejlődött Aczél-kultúrapparatcsíkokkal való konfrontációra. E nemzedék más területen is újdonságot hozott: első számú fórumuk, a *Mozgó Világ* átlépte a magyar értelmiségi társadalmat súlyosan megosztó s Aczél György által is alaposan kiaknázott „népi-urbánus” ellentétet. Aczél György nem értette, miért nem működik a korábban jól bevált integráló módszer. Arra a megváltozott körülmények között már nem volt ereje, hogy a folyamatok irányát megfordítsa, de lassítani, kisiklatni apparátusa segítségével még tudott. Az utóvédharcok során a *Mozgó Világ* körül alakult ki a legnagyobb csata, a lap megszüntetése a kompromisszumot felrúgó nemzedéket nem változtatta meg, viszont megszűnt az a fórum, amely megerősíthette volna a szolidaritást a magyar szellemi élet két markáns irányzata között. E jóvátehetetlen, s a betiltás résztvevőit illetően megbocsáthatatlan lépés következményei jóval később mutatkoztak meg...

Aczél pályáját követve Révész Sándor kalauzolása mellett nyomon követhetjük a hazai szellemi élet kisebb-nagyobb fordulatait, s láthatjuk a ma is számon tartott s az elfeledett szerzők sokaságát. Révész, a már említett publicisztikai betétek miatt előálló fénytörésen túl, törekszik arra, hogy méltányosan bánjon azokkal is, akik az általa közíróként képviselt szellemi irányzattól igencsak távol állnak. Például az 1956 utáni Illyés—Aczél tárgyalásról készített, s Illyést a valóságosnál alkalmasint kompromisszum-készebbnek mutató, párt-

nak szánt jelentést — és a hasonló dokumentumokat — kellő forráskritikával értelmezi. A honi értelmiségi társadalom Révész által felállított tablóját tanulmányozva egy ponton támad komoly hiányérzetünk: nem jelenik meg a tudatosan kívül maradók, például Nemes Nagy Ágnes által fémjelzett alternatívája. Pedig Révész Sándor, mint az Antall Józsefről írt egyetlen életrajz szerzője, pontosan tudja, hogy voltak „alámerülők”, voltak kívül maradók. Ők az Aczél-életrajznak nem szereplői, de a kornak annál inkább, s az általuk képviselt alternatíva hiteles megjelenítése lényegesen módosítja a kompromisszumokról, illetőleg az adott keretek optimális kihasználásának elméletéről szóló, apologetikus elemeket nem nélkülöző magyarázatokat.

A fogadtatás

Révész Sándor könyvéhez szorosan hozzátartozik a fogadtatás is, hiszen, mint idéztük, az életrajzi kötetrel a közelmúltról való diskurzus megújítását kívánta segíteni. A könyvet nagy érdeklődés fogadta, a megjelenés tényét széles körben hírül adta a napi sajtó s a későbbiekben igen sok recenzió és könyvvel kapcsolatos interjú jelent meg. A skála a szokványos ismertetésektől a történeti munkának szóló szakmai elemzésig terjedt. (Az utóbbiak közül Rainer M. János *Kortörténeti tankönyv – haladóknak* című, a Holmi 1997. évi 9. számában megjelent recenziója emelkedett ki.) A lapok törekedtek a sok szempontú közelítésre, kértek írást Aczél egykori munkatársaitól, ellenfeleitől, akadt olyan orgánus, amely nemcsak különböző szemléletű, hanem hangsúlyozottan különböző életkorú szerzőktől kért értékelést: az *Élet és Irodalom*-ban — 1997/19. — a megidézett korban szerepet játszó Bata Imre mellett az Aczél bukása idején még középiskolás Varga Péter elemezte a monográfiát. Most, a közelmúltról folytatandó diskurzust illetően fontosnak vélt, s a főbb tendenciákat kirajzoló, folyóiratokban és napilapokban megjelent írásokat szeretném sorra venni.

A könyvet a politikum iránt nyitott, baloldali, liberális szemléletű orgánusok fogadták a legnagyobb érdeklődéssel: a kéziratból korábban részleteket közreadó *Mozgó Világ* májusi számában négy írást közölt Révész könyvéről. Alig maradt el ettől a *Kritika*, ott három terjedelmesebb reflexió jelent meg. Ezzel szemben nem reagált — legalábbis 1997-ben — az Aczél-biográfiára a *Valóság*, a *Magyar Szemle*, a *Hitel*. Természetesen előfordulhat, hogy a felkért recenzensek késnek, mindenesetre úgy tűnik, azoknak volt elsősorban mondanivalója, akik vagy Aczél munkatársai, törekvéseinek támogatói, vagy pedig munkálkodásának közvetlen kárvallottjai voltak. Az előzőek közül megszólalt Szabolcsi Miklós, Vámos Tibor, Sükösd Mihály, Agárdi Péter, míg az utóbbiak közül Heller Ágnes, **Eörsi István**, Radnóti Sándor.

Az Aczél György szellemi vonzáskörébe tartozók egyértelmű elismeréssel fogadták Révész Sándor munkáját. Szabolcsi Miklós, akit a könyvben Aczél

egyik '60-as évekbeli főtanácsadójaként aposztrofál a szerző, „kitűnő műnek” minősítette a monográfiát (Kritika, 1997/6.). Vámos Tibor, aki egy időben nagyon közel állt Aczélhoz, ugyancsak dicsérte a könyvet, kiemelve többek között a szerző empátiáját és sine ira et studio szemléletét (Kritika, 1997/6.). Agárdi Péter, Aczél '70-es években színre lépő, fiatalabb generációhoz tartozó munkatársa egy interjúban és egy terjedelmes tanulmányban is kifejtette véleményét; sommás értékelése: „A könyv nagyon tetszik.” (Nappali Ház, 1997/2.) Az említett recenzensek, kommentátorok számára különösen fontos, hogy Révész Sándor honnan beszél. Ezt a pontot Szabolcsi Miklós a következőképpen határozta meg: „...Radikálisan liberális, a mai politikai palettán leginkább a Beszélő, a 168 óra, a Mozgó Világ által behatárolt körhöz tartozik. Innen bírál és innen próbál megérteni. (Ami annyit is jelent, hogy egyformán távol van a szocializmus apológiáitól és a »nemzeti« szélsőségektől.)” Számukra — amint azt Vámos Tibor meg is fogalmazta — a szerző hovatarozása a mű értékét, hitelességét növelő tényező: „Révész a szabadgondolkodó ellenzék kemény magjához állt közel, és ennek értékeit ma is őrzi. Azokhoz tartozik, akik a Mozgó Világ újraindításának körülményeit elítélik. Ennek ellenére a történelmi hűséghez és a tárgyyszerűséghez ragaszkodva tudott reális, sőt legtöbbször vonzó képet rajzolni Aczélról, túllépve előítéleteken, csábító és máig közkedvelt démonizálásokon.” Az idézett megszólalók nem reflektálnak Révész elsősorban eseményeket idéző könyvének azon részleteire, amelyekben a szerző eleméz és kommentál. Így például nem esik szó arról, hogy Aczél a „liberalizálással” távolról sem a plurális demokrácia felé kívánt haladni, hanem egy olyan, számára optimális helyzet felé tört, amikor is megszűnik az általa épített rend elleni opposzió. Ugyancsak szó nélkül marad az a gondolat is, hogy „az adottságokból legtöbbet kihozni” ideológiával bármely diktatúra szolgálata magyarázható. E kérdések helyett a megszólalók írásaiban Aczél személyiségéről, a Kádár-rendszerben betöltött szerepéről, s a maguk Aczélhoz való viszonyáról olvashatunk. Kritikus, netalán önkritikus gondolatokat nem találunk, mi több, Agárdi Péter Mozgó Világ-beli tanulmánya zárásában Aczél Györgyöt Eötvös Józsefhez és Klebelsberg Kunóhoz hasonló formátumú és jelentőségű művelődés-politikusnak minősíti (Mozgó Világ, 1997/5.). Anélkül, hogy ezt az összehasonlítást bővebben boncolgatnánk, annyit azért meg kell jegyezni, hogy az említett két magyar kultuszminiszter mind a közoktatás, mind pedig a magas kultúra terén egész — részben ma is élő — intézményrendszert teremtett. Az ő életrajzíróik népiskolai hálózatról, ma is működő kutatóintézetekről írnak fejezeteket, nem pedig arról, hogy egy betiltott filmrészlet miként került mégis vissza a filmbe. A mű folytathatóságát már nem is érdemes említeni. Egyébként Szabolcsi Miklós is s ugyanezen tanulmánya következő oldalán Agárdi is említi, hogy Aczél a közoktatás, a hétköznapi kultúra, a tudomány fejlesztése terén távolról sem működött olyan eredményesen, mint a személyes szálakon mozgatott értelmiségi politikában.

A diskurzusban kritikus hangon megszólalók egyetlen nagyon fontos kérdéskört jártak körül több oldalról: vajon a szerző teremtett-e elégséges távolságot maga és vizsgálatának tárgya között? Más megfogalmazásban ugyanez a kérdés úgy hangzik, vajon a módszer és a szemlélet nem vezetett-e a kádárista látó diktatúra felértékeléséhez? Radnóti Sándor a Kritikában megjelent recenziójának azt a címet adta: „Aczél György — közelről”. Kalmár Melindának adott interjújában értelmezte is ezt a címet s elmondta, hogy ez a portré — bizonyos Aczél-t demonizáló közelítések ellenhatásaként — kicsit túl közelről készült, s kicsit túl megértőre sikeredett a beállítás. Majd hozzátette: „... meg kell írni távolról is, és a távolról pedig nem a gyűlölködés hangja lesz, hanem az érem másik oldalának az erősebb kidomborítása, amely úgy szólna, hogy Aczél mérhetetlenül felelős a magyar szellemi élet és kultúra zülléséért, rendkívüli felelőssége van abban, hogy nagyon kevés integer emberre tudunk rátekinteni ebben az elmúlt korszakban.” (Nappali Ház, 1997/2.)

Gróh Gáspár ugyancsak a szerző csalóka semlegességét tette szóvá: „Révész tárgyilagossága olyan fokú, mint azé a laboratóriumában rákos sejttenyészeteket tanulmányozó kutatóé, aki mikroszkópjával, analitikai műszereivel pontos képet ad tárgyról. Eközben leírja mindazt, ami lombikjaiban történik, csak éppen arról nem szól egyetlen szót sem, hogy amit vizsgál, az valós körülmények között, az emberi szervezetben halálos fenyegetést jelent.” (Magyar Nemzet, 1997. jún. 4.) Említenünk kell, hogy ellenkező vélemény is megfogalmazódott, Szabó Miklós szerint Révész Sándor példásan megfelelt az empátia és a kritikai távlat követelményének (Magyar Narancs, 1997. márc. 13.). Ez a vélekedés mindazonáltal kisebbségben maradt.

A legélesebb kritikával két olyan szerző illetve az Aczél-monográfiát, aki a rendszerváltás folyamatába illesztve vizsgálta Révész Sándor munkáját. Nádas Péter *Az elvárásolt párbeszéd* című esszéjében arról írt, hogy Révész könyvébe átszivárog a puha diktatúra költészeti és filozófiai panelekből összetákolt jelbeszéde, „amely a nyelvet nem csupán átértelmezi, hanem fokozatosan kikapcsolja, gesztusokkal helyettesíti”. A Révész által alkalmazott módszert még határozottabban elutasította Nádas Péter. Interpretációja szerint a szerző egyszerűen váltogatja a Kádár-rendszer adottságait elfogadó s azokból legtöbbet kihozni akaró apologeták és a demokrácia normái szerint értékelők szempontjait, s a szempontok mechanikus váltogatásával semlegesíti mondanivalóját. „Módszerével — írja Nádas — inkább az egykori reformer szocialisták igen képlékeny és kétes demokrácia felfogásához közeledik, aminek szintén van karakterisztikus politikai jelentése.” (Nappali Ház, 1997/2.) S ezt azért is tartja különösen veszélyesnek, mert ez az irányzat ásta alá az erkölcsi közmegegyezést. Nádas Péter gondolatai a könyv tárgyánál lényegesen szélesebb horizontot pásztáznak végig, ő kérdéseivel újra és újra oda tér vissza, hogy vajon miért él tovább — mintha mi sem történt volna — a Kádár-rendszer számos eleme, a „puha diktatúrából” miért csak „langyos demokrácia” lett.

Hasonló szempontból illetve kritikával az *Aczél és korunk* c. munkát Kovács András is. Ő is a „kádári lány diktatúra felértékelődésének logikáját” véli tetten érni a szerző közelítési szempontjaiban. Az Aczél-könyv és Révész Sándor korábbi, Antall József-monográfiájának összevetése során arra a következtetésre jutott, hogy „Révész ábrázolásában a diktatúra politikusát sokkal melegebb, megértőbb atmoszféra veszi körül, mint a demokrácia első miniszterelnökét”. Kovács András ezt elsősorban azzal magyarázta, hogy a tárgyát beleérző megértéssel közelítő szerző át-átcsúsztat az ábrázolt cselekedetek igazolásába (BUKSZ, 1997/ősz). Ugyanő szakmai hibaként minősítette azt, hogy a szerző Aczél pályáját nem az intézményes folyamatokba ágyazottan mutatta be, s így Aczél jelentősége a valóságosnál nagyobbak tűnhet.

Révész Sándor az utóbbi két írás bizonyos passzusaira válaszolt. A könyvről szóló értékelő és teoretikus megjegyzésekre, mint leírta, az illendőség okán nem reflektált, hanem kritikusaik tárgyi tévedését (Nádas), illetve a maga mondanivalójának helytelen interpretálását (Kovács) tette szóvá (Nappali Ház, 1997/3–4., BUKSZ, 1997/tél). Ami váratlan ezekben a válaszokban, az a szerző ingerültsége. Különösen meglepő a válaszokból kicsapó indulat azok után, hogy Révész könyvét hangsúlyozottan a diskurzus felújítására, sőt a harci gondolkodás hűtésére szánta. S ha már reflektált kritikusi írásaira, sokkal jobb lett volna a módszerről, az empátiával kapcsolatos kérdésekről írni, mert így a vita a legkisebb hozadék nélkül zárult le, pontosabban maradt félbe.

A Révész Sándor könyvét legmelegebb szavakkal dicsérő kritikák és a legkeményebb bírálatok láthatóan erősítik egymást, egyik oldalon igazolást láttak a monográfiában, a kritikusan közelítők pedig gyengébb, erősebb apologetikus tendenciákat találtak. E sorok írója szerint az egymást erősítő recepció túlon túl nagy súlyt adott a könyvben meglévő publicisztikus mezőnek, amely két-segkívül gyengítette a mű szakmai erejét.

A könyv fogadtatásának mérlegét megvonva azt regisztrálhatjuk, hogy a Révész Sándor által remélt diskurzus sajnálatos módon elmaradt. Bár nagyon sokan írtak a kötetéről, a megszólalók között alig-alig alakult ki párbeszéd. Egyik oldalon maradt az apológia, a másik oldalon pedig a szerző gondoskodott a gondolatcsere kisiklásáról... Ennek ellenére Révész Sándor mégis nagyon fontos folyamatot indított el. Azzal, hogy megírta az első monográfiát a Kádár-korszak egyik vezető politikusáról, megindult a közelmúlt és a jelen közötti távolság kiterjesztése. Révész Sándor a gyakran alkalmazott címvariációt parafrázálva arra utalt, hogy Aczél kora átnyúlik napjainkba. Könyvével ezt a korszakot bizonyos területeken zárta — ha lesz következő Aczél-életrajz, annak már a távolságot még tovább növelő, hagyományos „Aczél és kora” címet kell adni. S ha már a múlttal való illúziótlan szembenézés késik, legalább távolodjunk.